

csora kérdéséről beszél, de a latin szavak lapalji magyarázatából világosan látszik, hogy a közreadónak fogalma sincs, miről szól az egész, s milyen kényes helyzetben volt Alvinczi református lelkészként a kassai evangélikus egyház kötelékében. Szintén hiányzik a kommentár a Bethlen Kata Önéletírásának kiadásával kapcsolatos iratnál, nem kapunk magyarázatot arra, miért kellett tanúvallatást tartani a könyvről.

Mindezek után azt is el kell mondanom, hogy az átírás sem tökéletes (vagy csak a sajtóhiba?), hibajegyzék helyett álljon itt csak egy példa: Páldi Székely István kolozsvári nyomdász a fenti tanúvallatás során azt mondja: „typographus legényem”, ez a forráskiadásban úgy jelenik meg: „typographus légyenem”. Több irat is tárgyalja a református templomok ülésrendi és székvitáit, de a bevezető sugalmazása ellenére ezek nem az egyházi hierarchiáról szólnak, hanem a 18–19. századi feudális társadalom rendjének leképeződéséről a templomok terén belül. Ugyanakkor óriási hiányok is vannak: egyetlen irat sem szól például a gyászévtized üldöztetéseiről és a gályarab lelkészekről. Nem jelennek meg (vagy csak futólagos utalásként vannak jelen) a protestáns egyházakon belüli különböző irányzatok, a puritanizmus, a pietizmus, a racionális (liberális) teológia, a 20. századi ébredések.

Összegzésként csak a sajnálatomat tudom kifejezni, hogy a kellő tudományos együttműködés hiányában az Országos Levéltár munkatársai egy olyan feladatot vállaltak magukra, amelyhez valójában nem értettek. Könyvük az elmondottak ellenére sem értéktelen, de jelen formájában túl sok hibát tartalmaz. A sorozat többi húsz kötete remélhetőleg javít az összképen, s az internetes megjelentetés alkalmával a hibákat ki lehet javítani, s a hiányosságokat még pótolni lehet.

(ism.: Szabó András)

FRAUHAMMER KRISZTINA: Imák és olvasatok. Imakönyvek a 19–20. századi Magyarországon. Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2019. (A vallási kultúrakutatás könyvei, 42.) 249 old.

Az imakönyvek az utóbbi két-három évszázadban kulcsszerepet töltek be a vallásosságban, az analfabétizmus nagyarányú csökkenésével az egyéni és közösségi hitélet egyik legfontosabb eszközévé válva. Az imakönyvekben található imák, énekek és egyéb szövegek erősen befolyásolták a vallásgyakorlás formáit, szokásait, csakúgy, mint az egyes kultuszok elterjedését. Ezáltal kihatottak a társadalom általános vallásosságára, sőt, szélesebb körben, a kor irodalmi életében és oktatási-nevelési jellemzőiben is éreztették hatásukat. Ebből adódóan az imakönyvek megkerülhetetlen forrásai a vallástörténeti és néprajzi kutatásoknak: sok jelenség és folyamat miéértjére csak a korabeli imakönyvek elsárgult lapjain találhatjuk meg a választ, ennek ellenére mind ez ideig ezek tartalmi és formai jellemzőit nem vonták mélyebb vizsgálat alá. Jelen kötet a magyar vallástörténet és vallási néprajz ezen komoly hiányosságát orvosolja, bemutatva a 19. és a 20. század első felének populáris áhítati irodalmát.

A kötet szerzője a vallási néprajz elismert kutatója, a nagy múltú szegedi vallási néprajzi műhely munkatársa. Tudományos munkásságának fókuszpontjában a különféle vallási szövegek elemző feltárása áll, mely témában számos jeles publikációt jegyzett.

Jelen kötet egy évtizedes, rendkívül alapos és elhivatott tudományos kutatás összegző eredményeit tárja az olvasó elé. Bár a szerző saját bevallása szerint alapvetően nem a teljesség igényével törekedett az imakönyvek sajátosságainak bemutatására, hanem „csak” az ilyen tárgyú korábbi előadásait és tanulmányait gyűjtötte egy tematikus kötetbe, ennek ellenére valójában egy igazi monografikus feldolgozást tarthatunk kezünkben, mely kiterjed a téma minden jelentősebb aspektusára.

A mű forrásbázisát a szerző többéves kutatómunkával összeállított háromszáz darabos imakönyv-gyűjteménye képezi, melyet széles, hazai és nemzetközi néprajzi, vallás-, egyház-, irodalom-, társadalom- és kultúrtörténeti szakirodalmi kontextusba ágyaz.

A kötet logikusan felépített tematikus csoportosításban tárja elénk az imakönyvek létrejöttének és kiadásának kérdéseit, tartalmi és formai jellemzőit, valamint a társadalom vallásosságára és értékrendjére gyakorolt hatását.

Az első, bevezető jellegű fejezetben bemutatásra kerül a téma magyar és nemzetközi kutatástörténete és szakirodalma, majd a szerző a vizsgált korszak vallási és könyvkultúráját tekinti át. A második fejezet megismereti az olvasóval az imakönyv-kiadás sajátosságait, a jellemző szerzői csoportokat – név szerint kiemelve a legfontosabb írókat –, valamint meghatározza a korabeli imakönyvek fő típusait: a barokk vallásosságot átörökítő régi írások új kiadásait, az egyes jól körülhatárolható csoportok – a nők, a gyermekek és fiatalok, illetve a katonák – számára készült rétegiadványokat, valamint a liturgikus mozgalom a latin nyelvű egyházi szertartásokban való aktív részvételt segítő köteteket. A harmadik fejezet az imakönyvek és az olvasási kultúra kapcsolatát tárja fel a 18. századtól kezdve, illetve ezek az anyanyelv ápolásában és az írás-olvasás oktatásában betöltött szerepét elemzi, rámutatva, hogy a 19. században az imaszövegeknek kiemelt szerep jutott az említett területeken.

A kötet következő három fejezete a fent említett három speciális rétegimakönyv-típus részletes elemzését tartalmazza. A különösen a 20. század első felében, a katolikus reneszánsz időszakában nagy népszerűségnek örvendő gyermek- és ifjúsági imakönyvek elsősorban a vallás erkölcsi nevelés céljával íródtak, gyakran egy-egy hitbuzgalmi társulathoz – elsősorban a Mária-kongregációkhoz és a Szívárdához – kapcsolódóan. Ezeket forgatva jól rekonstruálható a vallásos gyermek és a tiszta életű ifjú korabeli ideálja, amelynek kialakításához kívántak elsősorban segítséget nyújtani a kiadványokban található imák, erénygyakorlatok, lelkiismeretvizsgálatok és egyéb szövegek.

A 19–20. század fordulóján a fellendülő egyházi könyvkiadás egyik újdonságának számított, hogy az imakönyvek közül sok már kimondottan a női társadalom számára készült. Az előbbi kategóriához hasonlóan ezek is egy, a kötetben részletesen elemzett ideális női viselkedési modellt tükröztek és annak elérését célozták. A téma kapcsán a szerző részletesen kitér a külföldi szakirodalomban elterjedt nézetre a vallás 19. századi feminizálódásáról, illetve ismerteti ennek a magyar kutatásokban szórványosan meg-

jelenő párhuzamait is. A szerző a kötetben elsősorban katolikus imakönyveket és imaszövegeket vizsgál, azonban ezen fejezet végén a katolikus női imakönyveket párhuzamba állítja a hasonló izraelita irodalommal, mely némi protestáns kitekintéssel „megfűszerezve” egy izgalmas és tanulságos összehasonlításra nyújt lehetőséget az olvasónak.

A katona-imakönyvek vizsgálata az első világháború időszakára koncentrál. A szerző ismerteti ezen speciális élethelyzethez kapcsolódó katolikus, protestáns és izraelita művek jellemző sajátosságait, kitérve a könyvek tematikájára, hitéleti tartalmára, az erkölcsös, a háború borzalmai közepette is emberségét megőrző katona ideáljára, a szenvedések idejére írt buzdításokra, valamint a bajelhárító imákra. Érdeemes lenne a jövőben ezeket a kutatási eredményeket összehasonlítani a második világháború idején készült hasonló kiadványok jellemzőivel.

Az utolsó előtti, vegyes tematikájú fejezetben az imakönyvek egyes néprajzi vonatkozásait vizsgálja a szerző, elsősorban a hiedelmekre és babonákra helyezve a fő hangsúlyt. Az első tanulmány azokkal az általában középkori vagy barokk eredetű imaszövegekkel foglalkozik, amelyeket a 19. századi felvilágosodott szellemű papság már egyértelműen babonaságnak titulált. A klérus sokféle módon próbált küzdeni ellenük – például az újabb kiadások alkalmával ezen szövegeket „kigyomlálták” a korábbi imakönyvekből –, de ez szélmalomharcnak bizonyult: ezen vallási képzetek és szövegek a vallási ponyvákban és a szóbeliségben a következő évszázadban is tovább éltek. A fejezet második tanulmányának tárgya, Pongrátz Eszter grófnő *Arany Korona* című 18. századi imádsággyűjteménye túlmutat ugyan jelen munka választott időhatárain, de teljes mértékben illeszkedik a kötet tematikájához. A harmadik rész a 19. századi imakönyvekben fellelhető gyógyító imákkal foglalkozik, melyek szoros kapcsolatban álltak a korabeli szentkultusszal, elsősorban szent Rókus, szent Vendel, Pádúai szent Antal és szent Anna személyével.

A kötet utolsó fejezetében két lelkiségtörténeti vonatkozású írás kapott helyet. Az első a katolikus misztika a népi kultúrában való megjelenését mutatja be Martin von Cochem *Gertrudenbuch* című (magyar fordításban *Mennyei követek, Len kötelecske, Jó illatú rózsáskert* címen), sok kiadást megélt imakönyvén keresztül. A másik az eucharisztikus kultuszhoz kapcsolódó imakönyveket és -füzeteket veszi vizsgálat alá, melyek elsősorban a szentségimádáshoz és a szentséglátogatáshoz nyújtottak segítséget a híveknek. A tanulmány részletesen kitér azokra a külföldi és magyar szerzőkre is – Ligouri Szent Alfonzra, Iso Walserre, Varga Mihályra és Halász Pálra –, akiknek áhítati munkássága alapvetően meghatározta az eucharisztikus vallási irodalmat.

A kötet végén egy igen gazdag, hazai és külföldi műveket egyaránt felvonultató bibliográfia kapott helyet, valamint a forrásként felhasznált hetven imakönyv és mintegy harminc korabeli újságcikk teljes bibliográfiai leírása segíti a további tájékozódást. Jól kiegészíti a kötetben található tanulmányokat a néhány korabeli illusztráció is, különösen érzékletes a címlapon látható régi imakönyves „csendélet”.

Jelen munka tudományos jelentősége kiemelkedő, mivel egy alapvető fontosságú, de mind ez ideig méltatlanul mellőzött forráscsoportra irányítja a kutatók figyelmét. Sőt, ennél jóval többet tesz. Mindazt a tudásanyagot is közli, amely lehetővé teszi ezen források „értő olvasását”: egyrészt a meg-

felelő korabeli kontextusba helyezi őket, másrészt leszűri belőlük a vallási, társadalmi és kulturális életre vonatkozó következtetéseket, sok új eredménnyel gazdagítva a történelem- és néprajztudományt. Így ezen kiváló kötet számos tudományterület kutatóinak érdeklődésére számot tarthat: mind a vallás-, művelődés-, könyv-, irodalom-, és neveléstörténet, mind a néprajz kutatói haszonnal forgathatják.

(ism.: *Tengely Adrienn*)